

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.441

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.6>

ПЕРЕДДОГОВІРНІ СПОРИ ТА ПЕРЕДДОГОВІРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Великанова Марина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Перевертун Оксана Володимирівна,

науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті на підставі аналізу національної та зарубіжної, зокрема європейської, приватноправової доктрини, чинного законодавства і судової практики досліджуються категорії «переддоговірний спір» та «переддоговірна відповідальність».

Робиться висновок, що переддоговірний спір і його врегулювання тісно пов'язані з процедурою укладення договору, якщо сторона ухиляється чи відмовляється укласти договір у цілому або не погоджується з його окремими умовами. Вирішення переддоговірних спорів у судовому порядку можливе: коли хоча б одна зі сторін є зобов'язаною його укласти через пряму вказівку закону або на підставі обов'язкового для виконання акта планування; за взаємною згодою сторін; якщо сторони зв'язані зобов'язанням укласти договір на підставі існуючого між ними попереднього договору. Переддоговірний спір може виникати у зв'язку з розбіжностями між сторонами щодо змісту (спір про врегулювання розбіжностей) або у разі відмови чи ухилення від його укладення (спір про спонукання укласти договір). Судова діяльність у такому разі полягає в оцінці умов договору щодо наявності в ньому всіх істотних умов та всіх доводів сторін, а також вирішенні по суті наявних розбіжностей сторін і формулюванні умов договору відповідно до вимог законодавства.

Застосування заходів захисту в переддоговірних відносинах здебільшого стосується не процедури укладення договору (погодження його істотних умов), а поведінки майбутньої сторони договору (її запевнень), яка спонукала іншу сторону вступити у переговорний процес, сформувавши у неї певні правомірні очікування. І у разі виникнення перешкод через недобросовісну чи необережну поведінку майбутньої сторони договору, якими завдаються збитки іншій стороні, така сторона наділяється правом на їх відшкодування.

Ключові слова: приватноправові відносини, цивільні відносини, підприємницькі відносини, зобов'язання, укладення договору, захист цивільних прав, рекодифікація.

Velykanova Maryna, Perevertun Oksana. Pre-Contractual Disputes and Pre-Contractual Liability in Civil Law

The article is analyzed categories "pre-contractual dispute" and "pre-contractual liability" based on the analysis of national and foreign, in particular European, private law doctrine, current legislation and court practice.

It is concluded that a pre-contractual dispute and its settlement are closely related to the procedure for concluding a contract when a party evades or refuses to conclude the contract as a whole or disagrees with its individual terms. Pre-contractual disputes may be resolved in court: if at least one of the parties is obliged to enter into a contract by direct provision of law or on the basis of a binding planning act; by mutual agreement of the parties; if the parties are bound to enter into a contract on the basis of a preliminary agreement existing between them. A pre-contractual dispute may arise in connection with disagreements between the parties regarding the content (dispute over the settlement of disagreements) or in case of refusal or evasion of the contract (dispute over the inducement to enter into the contract). In this case, the judicial activity is limited to assessing the terms of the contract for the presence of all essential terms and all arguments of the parties, as well as resolving the merits of the existing disagreements of the parties and formulating the terms of the contract in accordance with the requirements of the law.

The application of remedies in pre-contractual relations is mostly related not to the procedure for entering into a contract (agreement on its essential terms), but to the behavior of the future party to the contract (its assurances), which prompted the other party to enter into the negotiation process, forming certain legitimate expectations. And in the event of obstacles due to the future party to the contract's unfair or negligent behavior that cause damage to the other party, such party is entitled to compensation.

Key words: *private-law relations, civil relations, business relations, obligations, conclusion of a contract, protection of civil rights, recodification.*

Укладення договору, як процес погодження сторонами усіх його істотних умов, за певних обставин може мати ускладнення. Загалом, укладення договору передбачає і надання своєї пропозиції, і прийняття пропозиції іншої сторони (якщо це не договір приєднання). Договір, як правило, складається у формі єдиного документа. За загальним правилом в укладенні договору в обов'язковому порядку має бути наявний ряд складників, таких як: наявність взаємної згоди щодо усіх істотних умов договору, надання пропозиції щодо укладення (оферта) – прийняття пропозиції (акцепт), зазначення сторонами місця і часу, моменту, з якого договір вважається укладеним, а також інші особливості за певними видами договорів [1]. Зрозуміло, що в такому процесі між сторонами можуть виникнути певні розбіжності як щодо умов договору, процедури його укладення, так і щодо інших обставин, які мають важливе значення для укладення договору. Або сторона, укладаючи договір, може діяти недобросовісно чи необережно й надавати іншій стороні неправдиві запевнення про обставини, що мають значення для укладення договору.

Верховний Суд переддоговірним спором називає спір, який виникає у разі, якщо сторона ухиляється або відмовляється від укладення договору в цілому або не погоджує окремі його умови [2]. У науковій літературі простежується й дослідниць-

кий інтерес до інституту переддоговірної відповідальності, який, за твердженням В. В. Надьон, бере свій початок із німецької доктрини та судової практики. Зокрема, посилаючись на дослідження Р. фон Ієрінга, авторка зазначає, що Р. фон Ієрінг переддоговірну відповідальність відносив до інститутів договірного права, мотивуючи тим, що, вступаючи у переговори, особа виходить зі сфери недоговірних відносин, що характеризуються виключно обов'язком утриматися від неправомірної поведінки, і вступає в переддоговірну сферу, що тягне за собою прийняття сторонами ще й позитивних обов'язків – діяти з належним рівнем обачності та турботи стосовно контрагента. Укладаючи договір, сторони беруть на себе не тільки обов'язок вчинити виконання правочину, але й обов'язок бути готовим та докласти зусиль для того, щоб його вчинити. За наявності будь-якої вади під час укладення правочину неможливо виконати інший з вищенаведених обов'язків [3].

Отже, виникає потреба в уточненні категорій «переддоговірні спори» та «переддоговірна відповідальність».

Питання врегулювання переддоговірних спорів та проблематика переддоговірної відповідальності досліджувалися багатьма вченими, зокрема С. М. Бервено, Т. В. Боднар, О. А. Беляєвич, О. С. Бородовським, В. В. Надьон, та іншими науковцями. Разом із тим з практичної точки зору

потребує додаткової аргументації розмежування переддоговірних спорів та переддоговірної відповідальності.

З огляду на зазначене, метою цієї публікації є встановлення сутності категорій «переддоговірний спір» та «переддоговірна відповідальність».

Чинне законодавство, зокрема Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), містить норми, які врегульовують вирішення переддоговірних спорів та застосування заходів захисту у переддоговірних відносинах.

Відповідно до ст. 649 ЦК України розбіжності, що виникли між сторонами під час укладення договору на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування та в інших випадках, встановлених законом, вирішуються судом. Розбіжності, що виникли між сторонами у разі укладення договору не на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, можуть бути вирішені судом у випадках, встановлених за домовленістю сторін або законом.

Аналогічне правило передбачене й ст. 187 Господарського кодексу України (далі – ГК України), відповідно до якої спори, що виникають при укладанні господарських договорів за державним замовленням або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом. Інші переддоговірні спори можуть бути предметом розгляду суду у разі, якщо це передбачено угодою сторін або якщо сторони зобов'язані укласти певний господарський договір на підставі укладеного між ними попереднього договору.

Судова практика виходить із того, що передати переддоговірний спір на вирішення суду можливо лише тоді, коли хоча б одна зі сторін є зобов'язаною його укласти через пряму вказівку закону або на підставі обов'язкового для виконання акта планування. В інших випадках спір про укладення договору чи з умов договору може бути розглянутий господарським судом тільки за взаємною згодою сторін або у разі, якщо сторони зв'язані

зобов'язанням укласти договір на підставі існуючого між ними попереднього договору. У разі вирішення судом переддоговірного спору з дотриманням вказаних вимог днем укладення договору вважається день набрання чинності відповідним рішенням суду, враховуючи, що в такому випадку договірне зобов'язання між сторонами виникає саме на підставі судового рішення [4]. Це дає змогу окремим науковцям говорити про судовий порядок укладення договору, який за способом узгодження змісту договору виділяють поряд із загальним та спеціальним [5, с. 10].

Суд вправі задовольнити позов про спонукання укласти договір лише в разі, якщо встановить, що існує правовідношення, в силу якого сторони зобов'язані укласти договір, але одна зі сторін ухилилася від цього. При цьому у справі має бути доведено наявність відповідного правовідношення, а саме прямого законодавчого обов'язку відповідача щодо укладення договору [6].

У справі № 909/952/21 [7] Верховний Суд зазначає, що відповідно до статті 187 ГК України господарські суди розглядають спори про спонукання до укладення договору чи з умов договору у разі, якщо: а) договір укладається за державним замовленням, прийняття якого є обов'язковим для відповідного суб'єкта господарювання (стаття 183 ГК України), або б) існує публічне зобов'язання суб'єкта господарювання (стаття 178, частина шоста статті 179 ГК України), або в) укладався попередній договір, і одна з його сторін ухиляється від укладення основного договору (стаття 182 ГК України), або г) наявна згода обох сторін на розгляд спору судом (такий же правовий висновок викладений в пункті 5.7 постанови Верховного Суду від 01.12.2021 у справі № 46/606).

Верховний Суд виходить із того, що у розумінні статті 187 ГК України, статті 649 ЦК України переддоговірний спір може полягати у розбіжностях між сторонами щодо змісту (спір про врегулювання розбіжностей) або виникати у разі відмови чи ухилення від його укладення (спір про спонукання укласти договір).

Разом із тим необхідно розмежувати спори про спонукання до укладення договору і спори про врегулювання роз-

біжностей за договором. У зв'язку з цим Верховний Суд у постанові від 02 квітня 2024 року у справі № 910/4114/23 [8] зазначив, що позови про спонукання до укладення договору і позови про врегулювання розбіжностей за договором є різними способами захисту, однак вони можуть мати спільний характер у тому числі, коли відповідач під час судового розгляду позову про спонукання до укладення договору, відмовляючись від підписання такого договору на запропонованих позивачем умовах, наведе ґрунтовні заперечення щодо цих умов. У такому випадку на суд покладається обов'язок оцінити умови договору на предмет наявності в ньому всіх істотних умов та всіх доводів сторін, а також вирішити по суті наявні розбіжності сторін і сформулювати умови договору відповідно до вимог законодавства.

Отже, якщо особа, яка зобов'язана укласти договір, ухиляючись від підписання договору, який є для неї обов'язковим, під час розгляду справи зазначила розбіжності з умовами запропонованого проекту, то суд зобов'язаний їх розглянути. Фактично вирішення судом спору про спонукання до укладення договору як при ухиленні від укладення договору, так і при виникненні розбіжностей щодо його умов зводиться по суті до внесення визначеності у правовідносини сторін і встановлення судом умов, що не врегульовані сторонами в досудовому порядку.

Таким чином, переддоговірний спір пов'язаний з ухиленням чи відмовою сторони укласти договір в цілому або неподобженням окремих його умов. При цьому, як правило, укладення такого договору для сторони є обов'язковим.

Переддоговірна відповідальність, або, якщо коректніше, заходи захисту у переддоговірних відносинах, зумовлюються наявністю реальної або потенційної загрози завдання шкоди недобросовісною або необережною поведінкою майбутньої сторони договору.

До останнього часу заходи захисту в переддоговірних відносинах прямо не закріплювались чинним законодавством, а захист порушених прав чи охоронюваних законом інтересів здійснювався опосередковано через застосування норм ст.ст. 229, 635, 241 тощо ЦК України.

15 липня 2021 року Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» було доповнено ЦК України ст. 650-1 «Запевнення щодо договору». У пояснювальній записці до цього закону з приводу запевнення щодо договору зазначається, що у Цивільному кодексі України вже є норма про правові наслідки укладення правочину, де одна сторона ввела в оману іншу сторону щодо істотних обставин. Однак ця норма передбачає умисел (аналог *fraudulent misrepresentations*); не надає сторонам право самостійно визначити, які обставини для них істотні; стосується тільки правочинів щодо речей (предметів матеріального світу); зобов'язує суд визнати такий правочин недійсним і не дає сторонам права домовитися про інше заздалегідь, а тому вважається «мертвою», успішних кейсів за цією статтею практично немає. Якщо запевнення не пов'язане з неналежним виконанням зобов'язання за договором, виникає спірне питання: чи можна стягнути збитки. Наприклад, обумовити право вимагати відшкодування збитків відкладальною обставиною не завжди можливо, оскільки відкладальною може бути тільки та обставина, щодо якої невідомо, настане вона чи ні. Водночас деякі запевнення можуть бути неправдиві вже в момент їх надання. Наявність права на стягнення збитків не звільняє постраждалу сторону від обов'язку доводити розмір таких збитків і причинно-наслідковий зв'язок між обставинами і збитками. Натомість закон передбачає: можливість встановлення компенсації на користь сторони, яка покладалась на неправдиві запевнення; можливість зобов'язати сторону виплатити компенсацію в разі настання передбачених договором обставин, не пов'язаних з порушенням зобов'язань (аналог *indemnity*); право суду зменшити компенсацію тільки в разі умисного або необережного сприяння постраждалої сторони збільшенню збитків або невжиття заходів щодо їх зменшення.

Схожі конструкції вже відомі зарубіжним правопорядкам. Так, англійське право має засвідчення і гарантії (*representation, warranty*) та відшкодування витрат, які виникли не через порушення договору (*indemnity*). У контексті переддоговірних відносин зацікавленість викликає

representation (засвідчення), яке є запевненням щодо певного істотного для сторони факту (його наявності чи відсутності), на підставі чого сторона приймає рішення про укладення відповідного договору. Порушення такого запевнення може мати наслідком розірвання договору, а в окремих випадках – виплату компенсацій.

Згідно зі ст. 650-1 ЦК України перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору, погоджується сторонами. Частина 2 цієї статті встановлює наслідки надання неправдивих запевнень – відшкодування стороні, яка покладалася на такі запевнення, збитків, завданих у зв'язку з неправдивістю запевнень, якщо інше не передбачено договором. Таке відшкодування має бути надано незалежно від форми вини – збитки відшкодовуються незважаючи на те, чи були неправдиві запевнення про обставини, що мають значення для укладення, виконання або припинення договору, зроблені умисно або з необережності.

Судову практику з питань застосування ст. 650-1 ЦК України ще не можна назвати усталеною через відносно незначний час існування цього правила. Втім, вже є судові рішення, в яких зроблена спроба визначити, що є запевненнями. Зокрема, Сихівський районний суд м. Львова зробив висновок, що запевнення – це твердження про факти, що належать до минулого або теперішнього та не мають характеру правочину [9]. Аналогічне твердження спостерігається і у рішенні господарського суду Одеської області у справі № 916/2078/22 [10].

Тому можна зробити висновок, що заходи захисту в переддоговірних відносинах, які часто ще називають переддоговірною відповідальністю, застосовуються незалежно від того, чи є укладення такого договору для сторони обов'язковим чи ні.

Вони (заходи захисту) зумовлені недобросовісною чи необережною поведінкою майбутньої сторони договору, яка створює фактичні чи юридичні перешкоди в укладенні договору. Як правило, така поведінка завдає шкоду протилежній стороні.

Таким чином, переддоговірний спір і його врегулювання тісно пов'язані з процедурою укладення договору, коли сторона ухиляється чи відмовляється укласти договір в цілому або не погоджується з його окремими умовами. Вирішення переддоговірних спорів у судовому порядку можливе: коли хоча б одна зі сторін є зобов'язаною його укласти через пряму вказівку закону або на підставі обов'язкового для виконання акта планування; за взаємною згодою сторін; якщо сторони зв'язані зобов'язанням укласти договір на підставі існуючого між ними попереднього договору. Переддоговірний спір може виникати у зв'язку з розбіжностями між сторонами щодо змісту (спір про врегулювання розбіжностей) або у разі відмови чи ухилення від його укладення (спір про спонукання укласти договір). Судова діяльність у такому разі зводиться до оцінки умов договору щодо наявності в ньому всіх істотних умов та всіх доводів сторін, а також вирішення по суті наявних розбіжностей сторін і формулювання умов договору відповідно до вимог законодавства.

Застосування заходів захисту в переддоговірних відносинах здебільшого стосується не процедури укладення договору (погодження його істотних умов), а поведінки майбутньої сторони договору (її запевнень), яка спонукала іншу сторону вступити у переговорний процес, сформувавши у неї певні правомірні очікування. І у разі виникнення перешкод через недобросовісну чи необережну поведінку майбутньої сторони договору, якими завдаються збитки іншій стороні, така сторона наділяється правом на їх відшкодування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховного Суду від 29 травня 2024 року у справі № 910/6103/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119416889> (дата звернення: 15.06.2024).
2. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2018 року у справі № 61/341. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570774> (дата звернення: 15.08.2024).
3. Надьон В. В. Захист прав учасників переддоговірних правовідносин: український та європейський досвід (доктрина та практика правозастосування). URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/342/9396/19626-1?inline=1> (дата звернення: 15.08.2024).

4. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2018 року у справі № 61/341. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570774> (дата звернення: 22.06.2024 р.).

5. Бервено С. Цивільно-правова характеристика укладення договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 10–13.

6. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2018 року у справі № 910/15590/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77821141> (дата звернення: 22.06.2024).

7. Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2023 року у справі № 909/952/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110427781> (дата звернення: 22.06.2024).

8. Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2024 року у справі № 910/4114/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118294355> (дата звернення: 22.06.2024).

9. Рішення Сихівського районного суду м. Львова від 20 грудня 2023 року у справі № 464/6924/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115933571#> (дата звернення: 22.06.2024).

10. Рішення Господарського суду Одеської області від 29 грудня 2023 року у справі № 916/2078/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115517657> (дата звернення: 22.06.2024).